

IRADƏ KÖÇƏRLİ

Sənətsüənəslük üzrə elmlər doktoru, professor

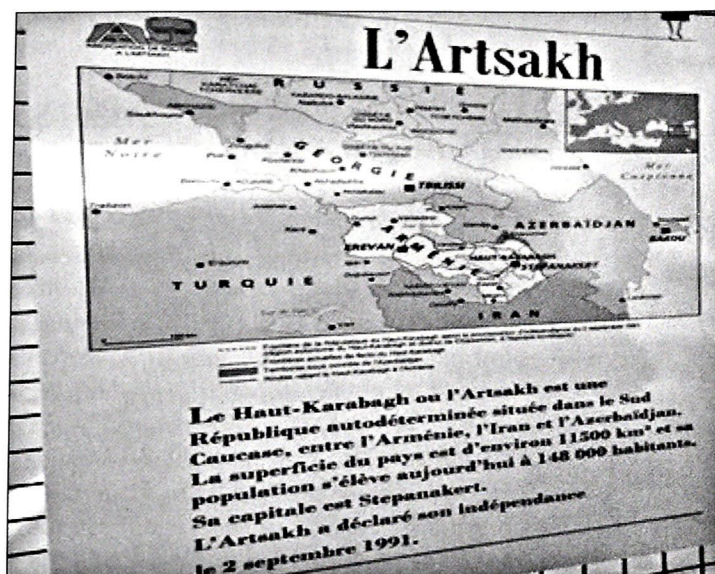
Ü.HACIBƏYLİ İRSİNDƏN ERMƏNİLƏRİN DAHA BİR OĞURLUĞU

2 019-cu ilin aprel ayında Fransanın paytaxtı Paris şəhərində açıq havada ermənilərin təşkil etdiyi siyasi-mədəni aksiya keçirilmişdir. Aksiya “Arsax” başlığı altında təşkil olunmuşdu. Burada çoxlu sayda posterlər yerləşdirilmiş və bir sıra eksponatlar nümayiş etdirilmişdir. Bu – erməni yalan təbliğatı maşınının növbəti bir təxribatı və Azərbaycan əleyhinə işləyən bir sərgi idi. Sərgidə nümayiş etdirilən posterlərdə xəritə yerləşdirilib, Qarabağ – “Arsax” olaraq təqdim edilib. Sərgidə tar, saz, qanun, nağara, qaval, zurna və s. kimi çalğı alətləri nümayiş etdirilib, onlar haqqında məlumatlar verilib. Sərgilənən Azərbaycan tarı “Qafqaz tarı” olaraq təqdim edilib, onun quruluşu, pərdələri və s. bəzi ifaçılar və s. haqqında informasiya xarakterli yazılar yerləşdirilib.

Azərbaycan xalqının mədəni irsinin ermənilər tərəfindən mənimsənilməsi faktı, xalq yaradıcılığı örnəklərinə təcavüzü bizə yaxşı məlumdur. Xalq mahnı və rəqslərimiz, aşiq dastan və havalarımız, muğamlar, xalq ifaçılarının kimliyi, hətta, Azərbaycan bəstəkarlarının əsərləri belə, (Ü.Hacıbəylidən başlayaraq ən müasir dövrdə) mütəmadi olaraq, ermənilər tərəfindən mənimsənilir və ermənilərin “yaradıcılıq məhsulu” kimi təqdim olunur.

Mən isə burada sərgilənən bir poster üzərində dayanmaq istəyirəm (Bax: sonuncu şəkil). Bu posterin başlığında fransız dilində yazılmışdır: “Ermənilərin istifadə etdikləri 7 fundamental lad (mode, məqam – müəllif)”. Yazının altında həmin məqamların səs sıraları və onların do qammasına transpozisiyası verilmişdir. Bu məqamlar hansılardır: Şahnaz, Bayatı şiraz, Şur, Şüştər, Segah, Rast və Çahargah. Göründüyü kimi, bunlar ümumşərq məqamlarıdır ki, ermənilər də bunlardan bacarıqla istifadə edirlər. Lakin bizi hiddətləndirən, əlbəttə ki, bu deyil. Məsələ həmin məqamların quruluşunda

- səs sırasındadır. Səs qatarlarına nəzər yetirdikdə, elə ilk baxışdan görünür ki, bu Ü.Hacıbəylinin səs-məqam nəzəriyyəsiindən bir oğurluqdur. Bunlar Ü.Hacıbəylinin elmi-nəzəri əsəri olan "Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları" əsərindən götürülüb – bəstəkar-alimin tərtib etdiyi Azərbaycan məqamlarının surətidir və ya ondan qaynaqlanan səs qatarlarıdır. Bu əqli oğurluq göz qabağındadır və bunu heç sübut etməyə belə lüzum yoxdur. Lakin aydın olsun deyə, bunları qeyd etməyə borcluyuq:

LE TAR CAUCASIEN ET SES DIFFÉRENTES PARTIES
D'après Aram Merangoukian - "Ecole d'enseignement du Tar"
("Sovetakan grogh", Erevan 1983)

CORDES ACCORDAGES ET TESSITURES DU TAR CAUCASIEN

- Cordes blanches (acier) - paires de cordes I, V et VI, et première corde III
- Cordes jaunes (cuivre) - paire de cordes II
- Cordes rouges (filées cuivre) - deuxième corde III et corde IV

Accordage en do (peut aussi être en si ou en la)

Cordes	I	II	III	IV	V	VI
C4C4	G3G3	C4C3	G2	G4G4	C5C5	
(A3A3)	(E3E3)	(A3A2)	E2	E4E4	(A4A4)	

Tessiture

C3 → G5 (A5) (A2 → E5 (F#5))

1) Bütün məqamlar Avropa məqamları üçün ənənəvi olan 8 pilləli – yəni, oktava çərçivəli deyildir, məhz Ü.Hacıbəylinin sistemində olduğu kimi **on pilləlidir**. Bu milli Azərbaycan məqamlarını digərlərindən fərqləndirən əsas cəhətlərdən biridir. Bu mənim səməninin əsas göstəricisidir. 1. Məqamlar, Ü.Hacıbəyli olduğu kimi, 3 eyni tetraxordun birləşməsindən ibarətdir.

POSITIONS DU TAR CAUCASIEN SUR LE MANCHE
D'après Aram Merangian, "Le rôle d'ethnographie du Tar"
("Sovetskaya grammatika", Moscou 1963)

A PROPOS DU TAR

Le Tar utilisé comme nous le voyons dans ces photos d'exécution dans le manège transcaucasien, qui depuis un peu plus d'un siècle est démodé.

En effet nous pouvons affirmer que cet instrument de musique n'est pas très ancien dans le manège transcaucasien. L'Arménien-Léonard (Azerbaïdjan), la plus ancienne photographie (ci-dessous) d'un joueur de Tar date de 1861.

Aghamal Melik Aghamalian, premier joueur de Tar dans le Caucase photo datant de 1861 à Erilva George

Cette photo est intéressante à plusieurs titres :

- Elle montre de par la manière dont l'instrument est tenu que l'instrument est d'origine persane, à la manière d'un Sitar ou d'un Saiz (instrument de musique persan), c'est-à-dire comme l'on tiendrait une guitare de nos jours.
- Les persans, iraniens de nos jours, tiennent toujours le Tar de cette manière, l'appuyant simplement sur la jambe pour le soutenir.
- La tenue de cet instrument a été modifiée par les arméniens maintenant la caisse de résonance en l'air soutenu par le bras et le poignet etant « cassé », le plectre frappant par-dessus les cordes et non de côté.
- Elle démontre, comme cela a été général dans cette deuxième moitié du dix-neuvième siècle et au début du vingtième siècle, que le Tar a été initié et

est indiqué au-dessus des notes, les (trilles) au-dessous

2) “Çahargah” məqamı isə, yenə Ü.Hacıbəyli olduğu kimi **on bir pilləlidir**. I və II tetraxordlar qovuşuq üsulla, III tetraxord isə, yanaşı üsulla birləşdirilib.

3) “Segah” məqamı, tamamilə olduğu kimi köçürülüb. **Üç tetraxordun qovuşuq üsulla birləşməsindən** yaranıb.

4) “Şur” məqamının səs qatarında ilk pillə yoxdur, hansı haqqında ki, Ü.Hacıbəyli özü qeyd etmiş və söyləmişdir ki, bu səs nə melodik “hərəkətlərdə, nə də sıçrayışlarda iştirak etmir” (Ü.Hacıbəyov. Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları. Bakı-1957, s.49 (rus dilində). Ermənilər çox bacarıqla bu fikri tutaraq “şur” məqamını təkrarlamış, yalnız ilk pilləni səs sırasına daxil etməmişlər)

5) “Şüştar” məqamının tetraxordları Ü.Hacıbəylinin tərtib etdiyi **2/I-1-2/I** tetraxordudur (yəni, əskilmiş tetraxord) və eyni ilə saxlanılmışdır, **iki tetraxorddan** ibarətdir, yanaşı üsulla (artırılmış sekunda (art2) nisbəti ilə)

birləşdirilmişdir. Səs sırası eynidir. Ü.Hacıbəylinin nəzəri sisteminə əsasən III pillə - tamamlayıcı pillə kimi müəyyənləşdirilən pillə tonika olaraq götürülüb (yenə Ü.Hacıbəylinin fikrindən “ermənisayağı” bəhrələnmə var), oktava ilə çərçivələnib və digərləri kimi, 10 pilləli şəkil verilib.

6) “Çahargah” məqamı deyildiyi ki, Ü.Hacıbəylinin tərtib etdiyi kimi, **on bir pilləlidir** və köçürmədir. Burada **əsas çahargah məqamı və II növ çahargahın** xüsusiyyətləri birləşdirilib.

7) “Bayatı-şiraz” – mayədən başlayaraq, Ü.Hacıbəylinin tərtib etdiyi məqamdır və oktava ilə çərçivələnmişdir. İlk tetraxord, yenə, Azərbaycan milli məqamlarının quruluşundan götürülmüşdür.

8) “Rast” məqamı o qədər məntiqsiz şəkildə yazılıb ki, tonika birdən-birə kvinta yuxarıda göstərilib və hansı məntiqə əsaslandığı məlum deyil.

9) “Şahnaz” məqamının səs sırası verilmişdir. Məlum olduğu kimi, bu məqam da Ü.Hacıbəylinin tərtib etdiyi məqamlar sırasında var və **köməkçi məqam** kimi dəyərləndirilmişdir.

Arayış üçün qeyd edək ki, Ü.Hacıbəylinin “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları” əsəri 1945-ci ildə işıq üzü görmüşdür. Azərbaycan musiqişünaslıq elmində yeni bir mərhələ açan bu fundamental əsər dahi bəstəkar və musiqişünas-alimin uzun müddətli, hərtərəfli və dərin elmi yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsidir. Ü.Hacıbəyli Azərbaycan milli musiqisinin səs-məqam sistemini yaratmış, 7 əsas və 3 köməkçi məqamı tərtib emiş, tetraxordları, onların birləşmə üsullarını, səs sıralarını, pillələrin funksiyalarını, nəzəri əsaslarını elmi şəkildə açıqlamışdır. Universal xasiyyət daşıyan bu nəzəri müddəalar Azərbaycan xalq musiqisinin özəl sütunlarını üzə çıxarmışdır. Bu elmi fikirlər milli musiqinin bütün növləri – muğam, xalq mahnı və rəqsləri, aşıq musiqisinin səs-məqam sisteminin əsaslarını, eləcə də, professional bəstəkar musiqisini əhatə edir və onları vahid bir sistemdə birləşdirir. Ü.Hacıbəyov bu əsərin yaranmasına ömrünün 25 ilini sərf edib. İndi isə nəyin şahidi oluruq?

Hacıbəyovun əqli dühasından süzülən, min bir əziyyətlə başa gələn elmi nəzəriyyəsiindən – kəşfindən ermənilər həyasızcasına istifadə edir və “ermənilərin istifadə etdikləri 7 fundamental məqam” olaraq təqdim edirlər. Sərgiyə baxan hər bir tamaşaçı isə “ermənilərin istifadə etdikləri” sözüə varmadan bunu “erməni məqamı” kimi qəbul edir. Bu isə onların işinə yarayır və əsas hədəflərindən biridir. Fransız tamaşaçı bu qurulmuş “tələ”nin fərqiə varmır, həmişə olduğu kimi, əsl ermənisayağı “fənd” və incə düşünülmüş erməni oyunları heç ağlarına belə gəlmir.

Əlbəttə ki, sərgi təşkilatçıları ənənəvi “erməni fırıldığı”nı işə salmaqla,

öz çirkin işini görmüşlər. Lakin bununla, həm də, erməni xislətini bir daha nümayiş etdirmişlər.

Məlum olduğu kimi, Ü.Hacıbəyli milli məqamları tərtib edərkən, ilk növbədə tetraxordları müəyyən etmiş və onların birləşmə üsullarını axtarıb tapmışdır. Tetraxordlar, fikrimizcə, mükəmməldir və hər bir məqamın əsas formayaradıcı vahidi kimi, düzgün təyin olunmuşdur. Birləşmə üsullarına gəlincə, müəllif artıq qədim ladların quruluşunda istifadə olunan birləşmə üsullarından istifadə etmişdir: zəncirvari birləşmə (qovuşuq) – bu zaman tetraxordlar arasında xalis prima (x1) intervalı nisbəti yaranır; yanaşı birləşmə – bu zaman tetraxordlar arasında b2 (art2) intervalı nisbəti yaranır. Digər iki birləşmə üsulu isə yenidir və Ü.Hacıbəyli tərəfindən yaradılmışdır. Orta yarım ton vasitəsilə – bu zaman tetraxordlar arasında kiçik tersiya intervalı (k3) nisbəti yaranır. Orta ton vasitəsilə – bu zaman tetraxordlar arasında böyük tersiya (b3) intervalı yaranır. Buradan görünür ki, Ü.Hacıbəyli tetraxordlar arasında yaranan interval nisbəti prinsipini əldə tutaraq, yeni birləşmə üsullarını müəyyən etmişdir. Büləliklə, Ü.Hacıbəylinin nəzəri müddəaları möhkəm məntiqə əsaslanır və əsaslı bir sütun üzərində yaranmışdır.

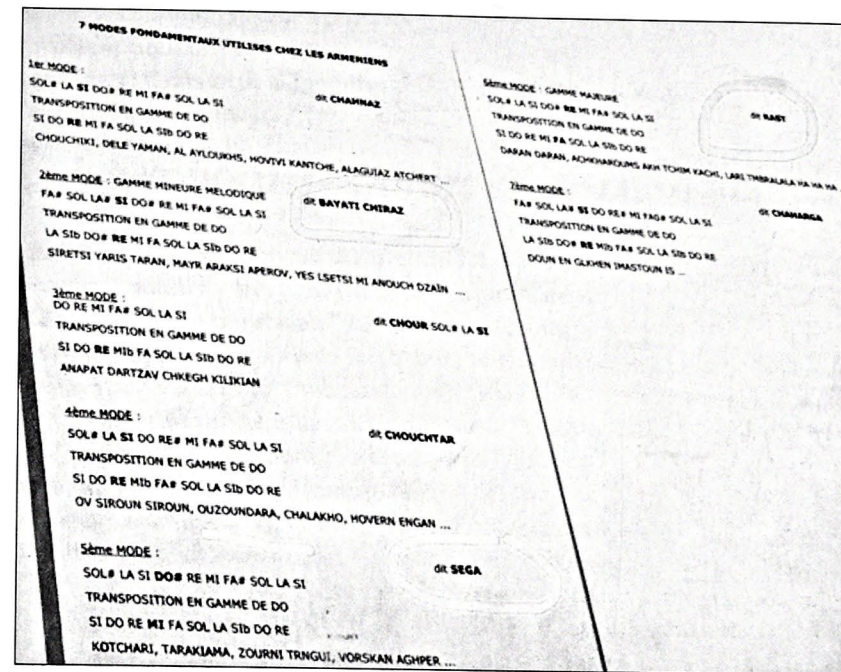
Ermənilərin sərgilədiyi bəzi törəmə səs sıralarında isə heç bir məntiq və nəzəri əsas yoxdur. Onların təqdim etdiyi məqamların səs sıraları, əksər hallarda, Ü.Hacıbəylinin tərtib etdiyi məqamların kor-koranə şəkildə, olduğu kimi köçürülməsidir. Digər hallarda isə məntiqsiz şəkildə, əsas olmayan bir tərzdə təhrif edilməsidir və ya Azərbaycan məqamlarının səs sıralarından yaranan ladlardır. Onları şərh etmək belə mümkün deyil. Səs qatarlarının əsasında tetraxord dayanır? Dayanırsa, məqam üzrə nəzəriyyənin hansı müddəalarına əsaslanır? Tetraxordlar hansı yolla birləşir? Tonikanın yerləşməsi hansı prinsip üzrədir? Bu sualların cavabı yoxdur.

Şəkillərdən görünür ki, adları çəkilən məqamların səs sırası ilə yanaşı, həmin məqamlarda səslənən bəzi musiqi nümunələrinin adları da yazılmışdır. Həmin havaların əksəriyyəti də Azərbaycan xalq havalarıdır.

1) Şüştər məqamında Uzundərə, Şələxo (Şələkün) havaları;
2) Segah məqamına aid “Tərəkəmə”, “Köçəri”, “Zurna trıncısı” havaları;

3) Şahnaz məqamına aid “Alagöz” havası;

Bu sərgi, çox təəssüf ki, ermənilərin təşkil etdiyi yeganə və həтта, sonuncu sərgi də deyil. Artıq neçə yüzilliklərdir ki, Azərbaycan xalqının mədəni irsinin oğurluğu, havadarlarının himayəsi və köməyi altında davam edir və yenə, əfsuslar olsun ki, bunun qarşısını almaq mümkün deyil.

P.S. Qeyd edək ki, təqdim olunan foto-şəkillər, sərginin şahidi olmuş Azərbaycanlılar tərəfindən çəkilmişdir)

